

JOSEP MASSOT I MUNTANER

Antoni Rubió i Lluch vist pel seu fill Jordi*

Jordi Rubió i Balaguer fou –gairebé no caldria ni dir-ho– director de la Biblioteca de Catalunya i de l'Escola de Bibliotecàries, professor de la Universitat de Barcelona i dels Estudis Universitaris Catalans, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, home d'una erudició immensa i autor d'un bon nombre de llibres i d'articles importants, especialment sobre història de la literatura i història del llibre. En resseguir la seva obra, hi trobem sovintejades al·lusions al seu pare Antoni Rubió i Lluch,¹ igualment erudit extraordinari i president de la nostra Acadèmia i de l'Institut d'Estudis Catalans, pel qual sentia una gran veneració –acostumava a dir-li «el meu Pare» en majúscula– i del qual des de molt jove esdevingué un fidel col·laborador.

Fa un parell de mesos vaig tenir l'honor de traçar, davant el ple de l'Institut d'Estudis Catalans, una ràpida semblança de Jordi Rubió,² amb qui vaig poder mantenir una fugaç relació personal i una més sòlida i cordial relació epistolar i pel qual sento una enorme admiració, nascuda als Estudis Universitaris Catalans –on vaig copsar-ne el mestratge a través dels seus deixebles R. Aramon i Serra i Joaquim Molas– i madurada al llarg de l'edició dels tretze

* Conferència pronunciada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 15 de desembre de 2005.

1. Vegeu Núria MAÑÉ, *Índexs de les Obres de Jordi Rubió i Balaguer* (Barcelona 2004), 283-284.

2. *Jordi Rubió i Balaguer*, publicada per l'Institut d'Estudis Catalans el 2005.

volums de les seves Obres, que encara caldria completar amb un gran nombre de conferències, d'articles i d'edicions de textos que romangueren inèdits, enllestits del tot o pendants d'una darrera revisió. La preparació d'aquesta semblança em va dur a l'arxiu de l'Institut, on vaig trobar un bon tou de documentació referent a Jordi Rubió, secretari-redactor de la primera època de la corporació i més endavant membre de la seva Secció Històrico-Arqueològica, de la qual esdevingué president i alhora president de torn o president *tout court* de l'Institut. Hi vaig poder localitzar, encara, algunes de les necrologies inèdites que el seu fill Jordi m'havia assegurat que existien, però que no eren conservades a l'arxiu familiar, i que un moment o un altre caldrà recollir per completar l'extraordinària sèrie de *Mestres, companys i amics* que constituí el volum IX de les Obres de Jordi Rubió i Balaguer (1991). La sorpresa més gran d'aquest material de l'Institut d'Estudis Catalans fou un treball de 46 pàgines –més alguna pàgina bis–, pulcrament manuscrit –però amb correccions i addicions–, sense datar i signat només amb les inicials J. R., titulat *Antoni Rubió i Lluch (24 juliol 1855-8 juny 1937)*, destinat sens dubte a un volum succedani dels anuaris de l'Institut –impossibles durant la primera postguerra a causa de les circumstàncies polítiques i de la conjuntura econòmica–, que no passà, com tantes altres coses, de projecte. D'aquesta manera l'Institut d'Estudis Catalans no va arribar a publicar cap necrologia del seu primer president, com tampoc no ho féu l'Acadèmia de Bones Lletres, ni, pel que sé, l'Acadèmia de Sant Jordi, a la qual Rubió i Lluch pertanyia des del 1894.

L'interès d'aquesta extensa i esplèndida necrologia, escrita amb unció i amb delicadesa filials, i l'escaïença –l'any 2006– del cent cinquantè aniversari del naixement d'Antoni Rubió i Lluch m'han mogut a donar-ne avui una completa notícia, que en conté pràcticament el text sencer, lleugerament resumit en alguns casos però sense deixar-ne res d'essencial.

«L'enyorança i respecte amb què evoco cada dia la figura del meu Pare –començava Jordi Rubió–, si, per una banda, em fan estimar i agrair profundament la comanda que em féu l'Institut d'escriure'n el record necrològic en les planes d'aquest llibre, per l'altra em fan témer que la meva acceptació sembli poc respectuosa. No m'escau de valorar la seva obra i no voldria que ningú titllés d'agosarada la meva temptativa d'assenyalar breument els seus aspectes més importants per a la nostra cultura».

Tot seguit, Jordi Rubió resumia els primers anys de vida d'Antoni Rubió i Lluch, «nascut en 1856 a Valladolid perquè el seu pare, de família barcelonina, n'era catedràtic», però que «vingué a Barcelona l'any 1858, en ésser-hi aquell traslladat». És curiós que Jordi Rubió no especifiqui que el seu avi era el famós «Gaiter del Llobregat», Joaquim Rubió i Ors, també membre de la nostra Acadèmia i catedràtic de la Universitat de Barcelona, bé que s'hi referirà unes quantes vegades més endavant. Dóna, en canvi, molts detalls dels estudis del seu pare: «Cursà el batxillerat en els collegis de Tafanell, al carrer Nou de la Rambla, i de Galavoti, al carrer Nou de St. Francesc, amb les irregularitats degudes a la Revolució de setembre [de 1868] i a l'epidèmia de la febre groga [el 1870]. Per el mes de juny de 1871 va fer el grau de batxiller. Començà el mateix any les carreres de Dret i Filosofia i Lletres a la vella universitat del Carme. L'estat de ruïna de l'edifici obligà a interrompre les classes fins que foren continuades en una de les ales de la nova Universitat,³ encara no acabada d'habilitar, una part de la qual servia de caserna. Tampoc no hi hagué normalitat en els ensenyaments: la proclamació de la primera república [1873], la guerra carlina [1872-1876] i les revoltes que sovint esclataven, provocaven la suspensió dels ensenyaments. A darrers de juny de 1876 es llicencià en Lletres. El 9 de novembre de 1878 rebé a Madrid el grau de doctor, després d'haver cursat els estudis corresponents, a la Universitat Central, el curs 1877-78. La llicenciatura en dret no la va fer fins al gener de 1883».

Un segon bloc del currículum d'Antoni Rubió és, lògicament, la seva dedicació a la Universitat, iniciada el novembre de 1880 amb «les oposicions d'auxiliar a la facultat de Filosofia i Lletres de Barcelona», de la qual esdevingué «catedràtic supernumerari» el 1882, i que culminà el 1885, després d'un pas fugaç per Oviedo com a catedràtic «de literatura general», en el «concurs de trasllat a la càtedra de Barcelona que la mort de Milà i Fontanals [1884] havia deixat vacant». «El 26 d'octubre de 1927 rebé el nomenament de degà de la Facultat i després de la seva jubilació, en agost de 1928, ho va seguir essent amb caràcter honorari».

És costum de dir que Rubió i Lluch no s'interessava gaire per les seves classes i que delegava sovint en els seus auxiliars. El seu fill, però, insisteix en la importància que tenia per a ell l'ambient universitari i posa en relleu, amb

3. És a dir, l'actual «edifici antic» de la Universitat de Barcelona, construït per Elies Rogent.

tota la raó del món, la fecunditat del seu magisteri en els diversos indrets on es va moure. «La Universitat —diu—, més del que la gent es pensa, fou l'eix entorn del qual, directament o per influència d'ella, girà la vida intel·lectual de Rubió i Lluch. No estant malalt o absent, hi havia anat més de seixanta anys sense interrupció, com alumne o com a professor. Moltes activitats se l'endugueren, però la que en ell triomfà i s'afinà cada vegada més, a mida que els anys passaren, fou la de mestre. I no ho era sols a l'aula, sinó també fora d'ella. A l'Arxiu [de la Corona d'Aragó], on es complagué en introduir alguns dels seus més acostats deixebles; a casa seva, on s'esforçava de suplir privadament prop d'ells algunes de les deficiències de l'ensenyament universitari; en la col·laboració que li prestaven els joves secretaris de l'Institut; en les converses amb alguns alumnes escollits quan l'acompanyaven fins a casa en sortir de classe. Dins del cercle familiar, els qui portem o han portat el seu nom, podríem donar-ne testimoni emocionat. Cap companyia li plagué en la vellesa tant com la dels joves, i pensant i confiant en ells va escriure aquell discurs inaugural de la *Biblioteca de Catalunya*, en 1914,⁴ que tot i la desolació dels temps que vivim podem qualificar de profètic, perquè la vida espiritual dels pobles, igual que les deus d'aigua, va fent son camí, encara que a voltes ho faci amagada als ulls dels homes».

Després d'aquesta al·lusió a la mesquinesa de la primera postguerra, amb el règim franquista dins les nostres fronteres i la Segona Guerra Mundial i les seves conseqüències a tot Europa i més enllà, Jordi Rubió reblava el clau sobre la vocació docent del seu pare. «La suggestió de l'auditori estudiantil la sentia fins físicament, ja quan preparava, sempre febrós, a casa seva la lliçó a explicar. I una classe nombrosa li era preferida, tot i la tensió a què ella l'obligava per raó de la seva tan forta miopia que no li permeté mai de distingir un alumne dels altres des de la cadira de professor. Per això li havia jo sentit a dir més d'una vegada, que la tasca professoral se li havia fet interessant de debò quan, en ésser-li encarregat el curs de literatura espanyola de l'*ampliació* de Dret, deixà la càtedra que abans donava als poquíssims estudiants que llavors seguien Filosofia i Lletres. Una massa important d'alumnes, variada, canviant, misteriosa de tantes activitats latents encara, li feia sentir el goig i l'estimulant emoció de descobrir i de vegades

4. Publicat per Albert BALCELLS-ENRICH PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1942)* (Barcelona 2003), 359-368.

d'orientar vocacions i de sentir la influència renovadora de les que es manifestaven envers altres camins».

Jordi Rubió destacava que «no fou únicament a l'aula universitària que Rubió i Lluch trobà la seva eficàcia docent. En 1904 li fou confiada la Càtedra de Literatura Catalana als *Estudis Universitaris Catalans*; hi va saber atreure els millors elements matriculats a l'*ampliació*. Si resseguim les llistes dels deixebles dels *Estudis*, hi trobem la majoria dels noms que, en una activitat o altra, i no exclusivament en la investigació literària, constituïren les promocions que es posaren al servei de les obres de cultura creades per Prat de la Riba».

Jordi Rubió, que parlava per experiència pròpia, atès que fou deixeble del seu pare als *Estudis Universitaris Catalans*, que col·laborà amb ell des de molt jove amb recerques a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i que, com ja hem dit, fou primerenc secretari-redactor de l'Institut d'Estudis Catalans, dedica també unes pàgines precises i en bona part autobiogràfiques a destacar la illusió que sentí el seu pare quan el 1907 esdevingué president del nou Institut, gràcies al qual pogué viatjar a Itàlia i posar-se «en relació amb les societats italianes de *Storia Patria* per tal d'interessar-les en els projectes de la nostra joveníssima institució, cercar-hi exemple i allisonament i assegurar l'intercanvi de publicacions amb elles». Alhora que propugnava «la vida intensa de relació de l'Institut, no amb propòsits de propaganda o d'exhibicionisme, sinó amb la modesta actitud del que sotmet un treball seu al judici dels qui en saben més», Rubió i Lluch «posà tota la seva voluntat en fer possible la creació a Barcelona d'una biblioteca d'alts estudis, sense la qual la tasca de l'Institut no podia passar d'ésser una ambició desproporcionada i provinciana. Rubió i Lluch redactà amb [Josep] Pijoan l'exposició adreçada a l'Ajuntament de la Ciutat, en novembre de 1907, demanant la seva protecció per a la formació d'una gran biblioteca per a les recerques superiors. D'aquella memòria sortí la *Biblioteca de Catalunya*. S'havien alçat veus demanant la repetició de la temptativa del bisbe Schar per crear a Barcelona una biblioteca catalana, però ara s'anava més enllà i l'Institut ambicionava l'establiment d'una biblioteca on al costat dels tresors del nostre passat rescatats de la dispersió, hi figuressin les eines indispensables al treball científic modern».

Tot parlant de la biblioteca que havia de constituir la nineta dels seus ulls fins que en fou allunyat en acabar la guerra civil, Jordi Rubió hi abocava les inquietuds del seu pare, que ell mateix també compartia. «Rubió i

Lluch –continuava– incorporà a aquest ideal la seva visió integradora de la cultura de les terres de llengua catalana en totes les seves manifestacions, sense limitacions idiomàtiques ni encara racials. Gràficament va simbolitzar aquell complex de cultures, pensaments i manifestacions literàries, en la sèrie de noms representatius d'ella que figuraren inscrits com element de decoració en els plafons del sostre de la sala de lectura de la *Biblioteca* al Palau de la Generalitat. Els qui hem estat deixebles de Rubió i Lluch els coneixíem prou la majoria d'aquells noms. Li servien per il·lustrar les seves lliçons d'història literària de Catalunya en totes les seves manifestacions per despertar-nos l'ambició de reconstruir-la entre tots, treballant cada u en la seva especialitat; al costat de la cultura formulada en català, la literatura en llatí, eclesiàstica i renaixentista, les branques del pensament semític, trasplantades a la nostra terra i tan florents un dia, i les escoles castellanes de llengua, però catalanes d'ordinari per la sensibilitat, de la nostra literatura, confinada tantes vegades a les vacil·lacions del bilingüisme».

Jordi Rubió no va voler entrar en el terreny escabros de la dimissió del seu pare com a president de l'Institut, a causa de la seva manca d'entesa amb altres col·legues, i preferí assenyalar amb discreció que el 1916 deixà el càrrec «per motius de salut». ⁵ Així i tot, «continuà dedicant-hi la millor part del seu temps i dels seus estudis. No cal fer-ne l'índex, perquè prou ho palesa la bibliografia dels seus escrits». ⁶

5. Per a la intensa relació d'Antoni Rubió i Lluch amb l'Institut d'Estudis Catalans, vegeu BALCELLS-PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1942)*, ja citada; Joan JULIÀ I MUNÉ, *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona 2000); Maria Pilar PEREA, «Una selecció de cartes d'Antoni Rubió i Lluch i de Jordi Rubió i Balaguer a Antoni M. Alcover», *Journal of Catalan Studies*, revista electrònica, 2001, i el meu treball «Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans (1924)», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Cinquena sèrie* (Barcelona 2005), 103-162.

6. Jordi Rubió fa al·lusió implícita a la «Bibliografia del Prof. Antoni Rubió i Lluch», que encapçala el primer volum de l'*Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics* (Barcelona 1936), pàgs. IX-XV. Es tracta, però, d'una bibliografia volgutament selectiva. N'hi ha una bibliografia més completa, però no exhaustiva, al final de l'important estudi d'Albert BALCELLS, «Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans», pròleg a la reimpressió del primer volum d'ANTONI RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval* (Barcelona 2000), 5-42. Jordi Melé fa servir un bon nombre d'articles no inclosos en aquestes bibliografies a la sèrie de quatre articles titulats «Antoni Rubió i Lluch, cap a una història i una literatura nacionals», *Revista de Catalunya*, núms. 171-174 (març-juny de 2002), que cal complementar amb l'article del mateix autor «La literatura catalana a la Universitat (I)», *ibid.*, núm. 186 (juliol-agost de 2003), pàgs. 41-63.

Les dues col·leccions diplomàtiques que són les obres que més s'estimà, els *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*⁷ i el *Diplomatari de l'Orient Català*⁸ han estat publicades sota el nom de l'Institut. En els *Anuaris* [de l'Institut d'Estudis Catalans] han vist la llum les denses monografies sobre diferents períodes de la vida del Ducat català d'Atenes, que vénen a ésser com capítols de la història de deixà sense acabar de l'Expedició catalana a Orient i de les seves conseqüències. D'altres monografies sobre el mateix tema es publicaren en les *Memòries* de la Secció històrico-arqueològica de l'Institut; l'última porta la data de 1933 i aparegué a les darreries d'aquell any; és la que tracta de *La població de la Grècia catalana en el xiv^{en} segle*. Era un assumpte que l'havia captivat sempre molt i que, anys enrere, en 1908, havia començat a tractar en un article al *Boletín de la Academia de Buenas Letras*. Hi veia la prova més palesa de la justícia amb què havia donat el nom de *catalana* a aquella expansió de la nostra història en terres gregues, i sempre que en parlava ho feia amb un escalf íntim, que no era pas fill d'un enderriament localista, sinó d'una il·luminació brollada del llarg estudi. Vell com era, malalt d'enyorança des de la seva viudedat, es rejoyení reemplant l'estudi i l'ordenació final d'aquells materials que durant tants d'anys havia anat enriquint i completant. Aquesta memòria fou l'últim estudi important publicat per Rubió i Lluch en vida i jo puc saber bé amb quin goig el lliurà a l'Institut per a la seva edició».

Tanmateix, aquestes aportacions no exhaureixen la col·laboració de Rubió i Lluch als *Anuaris* de l'Institut. A més de «l'estudi sobre l'elaboració de la *Crònica del Cerimoniós*», hi figuren «una llarga sèrie de necrologies de grans personalitats de la nostra cultura, com Torras i Bages o M. S. Oliver entre altres, o lligades indissolublement amb ella, com Menéndez y Pelayo, i de recensions d'obres importants com les *Acta Aragonensia* de Finke o l'*Auzias March et ses prédécesseurs* d'A. Pagès, que constitueixen veritables assaigs crí-

7. N'hi ha una reedició facsímil en dos volums, apareguts el mateix any, de la qual ja he esmentat el primer, amb pròleg d'Albert Balcells. El segon duu un pròleg més breu, però igualment interessant d'Albert G. Hauf i Valls. Formen part de les «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica» de l'Institut.

8. Aquest *Diplomatari* sortí amb data de 1947, que seria, doncs, el *terminus a quo* per a la redacció definitiva de la necrologia que comentem. Més endavant trobarem una altra pista coincident: Jordi Rubió es referirà al Congrés de la Llengua de 1906 i continuarà: «Quan avui, a quaranta anys de distància...».

tics, de gran amplitud, plens d'aquell escalf generós tan característic del to de Rubió i Lluch». «No m'enganya l'afecció filial –hi afegeix Jordi Rubió– quan dic que en aquelles planes hi trobem alguns dels fruits més madurs i més reflexius de la lenta familiarització del seu esperit amb l'obra d'un autor».

Jordi Rubió posa en relleu que «quan fou fundat l'Institut i Rubió i Lluch va entrar-hi, acabava de fer els cinquanta-un anys. La seva orientació vers la història de les nostres lletres i de l'expedició dels catalans a Orient ja era en ell ben cristallitzada. Arrencava des de la seva joventesa. L'Institut no va, doncs, despertar-la i difícilment pogué fer-la més decidida i resolta. Però va omplir-la d'optimisme i va refrescar-la amb il·lusions d'aquelles que poques vegades tornem a sentir quan ja els cabells blanquegen. Allò que abans era tenacitat d'uns pocs, esquerpa i solitària, resultava compartit; sentia l'estímul de companys i deixebles; esdevenia un esforç la glòria del qual havia de decorar, com les llànties votives d'un temple, una institució cridada a ésser, a la vegada, el fonament i la clau de volta de la nostra cultura renaixent. La generació de Rubió i Lluch s'havia format sense el suport d'una força coordinadora com la que batejava en els propòsits de l'Institut [...]. L'havia cercat en els *Jocs Florals*, en l'Acadèmia de Bones Lletres a la qual, ja des del segle XVIIIe, a desgrat de les seves falles, la nostra Renaixença deu molt més del que ha estat reconegut; en el *Centre Excursionista de Catalunya*. Quan nasqué l'*Institut*, tota aquella fe que els joves de llavors hi posàrem, la sentien com si encara ho fossin, els que hi formaren com a mestres. I Rubió i Lluch, amb una compenetració i una voluntat de posar-hi l'ànima, que, encara que no cal que jo la proclamï, crec deure meu de recordar ací. Les converses que amb ell tenia, els estius, quan l'acompanyava a donar una passejada després d'un jornal dur de treball; els hiverns a casa, voltat dels seus llibres, a darrera hora del vespre, quan feia balanç del dia, sempre acabaven parlant de l'Institut. Mestre i deixeble ens hi sentíem igualment obligats i mai no oblidaré aquella frase que tantes vegades repetia: "L'Institut m'ha donat l'autonomia intel·lectual"».

Un cop s'ha referit àmpliament a l'aportació de Rubió i Lluch a la cultura catalana i a la seva dedicació als ideals de l'Institut fundat per Prat de la Riba, Jordi Rubió no amaga que «rebé a casa seva, en contacte amb el seu pare Rubió i Ors, i a desgrat de la transcendència de l'obra d'aquest en la nostra Renaixença, una forta formació en la literatura castellana. La lectura dels seus clàs-

sics va fer-la des de la primera adolescència. Li eren recomanats pels seus mestres, amb el propòsit que tan a cor tenia aquella generació d'assolir un estil correcte i elegant». I afegeix que «el Sr. G[aietà] Vidal i Valenciano, que era catedràtic de la nostra Universitat i se l'estimava molt, fou un censor sever en quant a la forma dels seus primers treballs publicats en castellà sobre Anacreont i Calderón de la Barca, en 1879 i 1882. El meu Pare m'havia explicat l'esforç que havia posat en tractar d'aconseguir aquell castissisme acadèmic, exterior i formal, que tant li era recomanat. Dòcilment s'hi va sotmetre un temps. Però va reaccionar, per propi sentiment, enfortit encara per el consell del crític [Josep] Ixart. I aquest canvi favorable coincideix amb la seva més intensa dedicació a la història de la cultura catalana». A partir d'aleshores, recorda Jordi Rubió, recomanava als seus estudiants «la frase irònica d'en Milà i Fontanals, quan encarregava a sos deixebles que escrivissin en *prosa prosaica*, és a dir, sense èmfasi, els treballs que havien de llegir a càtedra».

Segons Jordi Rubió, el seu pare «anà enfortint cada vegada més l'adhesió a la cultura nostra. I ho féu no com una evasió circumstancial, sinó a plena consciència i de manera reflexiva. Fou un escriptor bilingüe, però tan penetrat de la seva missió en favor de la cultura catalana que el seu discurs sobre el *Quixot* l'any 1905 a la Universitat,⁹ versà sobre la crítica cervantina a Catalunya i la seva oració d'entrada a l'Acadèmia Espanyola, en 1930, sobre el nom i la unitat de la llengua catalana.¹⁰ Mai no dissimulà la seva convicció del dret a la vida, en pla d'igualtat amb la castellana, de la nostra llengua i de la nostra cultura. L'exposició que solia fer, a començaments de curs, dels límits de la literatura espanyola, tal com la formulà en el *Sumario* de la seva història de 1901, incloïa les tres literatures peninsulars, tal com Menéndez y Pelayo ho havia sempre noblement proclamat en els seus estudis. I igual que a mida que s'endinsava més en l'estudi de les nostres lletres, el seu estil castellà guanyava sinceritat i perdia el pes del provincianisme, la seva visió total de la cultura hispànica esdevenia més comprensiva i agermanadora. No fou sense raó que una escriptora castellana, en els últims anys, qualificà Rubió i Lluch d'*home nexa* entre la cultura castellana i la catalana».

Després d'explicar que Rubió i Ors havia educat el seu fill «en la familiaritat amb els clàssics castellans», Jordi Rubió assenyala que «també li va in-

9. Titulat *Impresiones sugeridas por el «Quijote»* i publicat a Barcelona el mateix any 1905.

10. Vegeu més endavant.

fondre l'amor a la nostra llengua i l'engrescament per la seva renaixença de la qual Rubió i Ors fou conscient capdavanter. Encara servo alguns dels llibres de text de Rubió i Lluch en els quals estudià el batxillerat i on posava de vegades en català el seu nom i copiava, en els fulls de guarda, estrofes de *La Pàtria* de l'Aribau i del *Roudor de Llobregat* de Rubió i Ors. L'arribada d'un número de *Lo Gay Saber* d'En Briz o de *La Renaixensa* s'esperava amb il·lusió i, quan era fora de casa, preguntava per ells en les seves lletres familiars. La festa dels *Jocs Florals*, a la qual assistí sempre amb entusiasme, desinteressat, era per a ell una joia íntima que en la vellesa li agradava d'evocar, com la d'una solemnitat en la qual la lluminositat de la Muralla de Mar, contrastant amb la claror de catedral del saló de Llotja, es conjugava amb la llum interior de fe i esperança que aquells iniciats veien brillar en el seu cor».

Jordi Rubió era conscient que la «generació d'intel·lectuals» del seu pare, «que amb ben poques excepcions mai no es definí políticament de cara a Catalunya, fou la que va fer possible l'expansió política primera del catalanisme, que és la glòria de la generació de Prat de la Riba. Són tants els elements que intervenen en la misteriosa cadena de les accions i reaccions històriques que fóra ingènua la precipitació de voler marcar una divisió entre causa i efecte a base d'una simple precedència cronològica. Però seria també injust de desconèixer la part que hi va tenir Rubió i Lluch des de la càtedra i amb la ploma, perquè sentí de manera integral el problema de la restauració de la nostra cultura. N'és una prova palesa la seva contribució a la *Revista Catalana* de Mossèn Jaume Collell, on publicà, l'any 1889, els primers articles en català que consigna la seva bibliografia. Un d'ells, *Sobre los moviments literaris regionals d'Espanya*, assenyala clarament el lligam íntim existent entre la nacionalitat i la llengua, que fou un dels *leit-motiven* de les seves lliçons de literatura catalana. Fidel a aquest sentiment va treballar per fer entrar la llengua catalana en la vida oficial de l'Acadèmia de Bones Lletres, l'única societat dedicada als alts estudis històrics amb què llavors comptava la nostra ciutat. I en això s'avançava un poc a allò que havien cregut escaient no sols els patriarques com Milà i Fontanals, sinó la generació immediatament posterior, imbuïda com estava d'un tradicionalisme tan tímid i respectuós envers les institucions oficials. El 17 de maig de l'any 1897 [Rubió i Lluch] presentà a l'aprovació de l'Acadèmia una proposició perquè poguessin ésser llegits en català els discursos inaugurals, gràcies a l'acceptació de la qual el Dr. Torras

i Bages pogué llegir el seu, en 1898, en la nostra llengua. M'havia explicat el meu Pare que l'Aguiló —és a dir, Marià Aguiló, membre de l'Acadèmia, poeta i erudit molt influent arreu dels països de llengua catalana— no va poder retenir les llàgrimes, quan anà a comunicar-li el seu propòsit i demanar-li que signés la proposició».

Jordi Rubió considera que el seu pare va polaritzar «aquest catalanisme literari» que portava «a l'ànima» entorn de «dos temes que li ompliren la vida: la història de la literatura catalana i la de l'Orient Català. En el pròleg del *Diplomatari* que porta aquest títol, explica de quina manera fortuïta rebé, en 1879, l'estímul d'estudiar l'Expedició a Orient, aprofitant així la coneixença que tenia del grec. La dedicació de Rubió i Lluch, bastant anterior, a la literatura catalana, no obeí tant, em sembla, a l'exemple del seu mestre venerat Milà i Fontanals, com a l'emulació del seu company d'estudis universitaris Menéndez y Pelayo, amb el qual tant intimà el curs 1872-1873. Fou una emulació que no es palesà en una imitació infecunda, sinó en l'adaptació en profit de la nostra cultura d'algunes de les iniciatives juvenils que aquell adolescent ja genial planejava. Menéndez y Pelayo preparava, ja des de 1873, una bibliografia espanyola de traduccions clàssiques i vers 1875, potser un any abans, Rubió i Lluch començà a aplegar materials per a un diccionari de traductors catalans dels clàssics. Igualment l'estímul de les versions en vers de poetes grecs per Menéndez y Pelayo, incità Rubió i Lluch a traduir Anacreont al català, traducció inexperta que començà en 1877 i per a prologar la qual escrigué una *Oda a Anacreont* (publicada en 1878 en *Lo Gay Saber*), on és clara la suggestió de l'*Epístola a Horacio* del polígraf santanderí». Rubió i Lluch dedicà la tesi doctoral a Anacreont (1879), però aquest «fou el primer i darrer estudi que publicà sobre les literatures clàssiques». Jordi Rubió explica, però, que mai no les oblidà i li consta la impressió que li causaren, «en els seus darrers anys», lectures com la *Guerra del Peloponès*, Èsquil o Sèneca. Cada dia dedicava una estona a la lectura dels seus poetes preferits, «Virgili i sobretot Horaci», i «ja en la vellesa s'assajà, per esplai, en la versió en vers català de bastantes odes d'Horaci, que romanen inèdites en llur majoria».

Segons Jordi Rubió, «el diccionari de traductors clàssics catalans que començà als divuit anys, marcà una fita notable en els estudis de Rubió i Lluch sobre la nostra literatura. Tot seguit n'amplià el marc, fins a convertir-lo en un arxiu per ordre alfabètic dels escriptors en la nostra llengua, que no parà

mai d'enriquir i s'esforçà de tenir al corrent de la nova bibliografia. Així ha esdevingut un instrument de treball utilíssim, l'eficàcia del qual ningú no pot valorar millor que jo, o els que fórem els seus deixebles més acostats. No crec que pensés mai en publicar-lo. El veia com una mena de *Handapparat*, del qual moltes vegades franquejà generosament les informacions als qui les hi demanaven, destinat tal volta a esdevenir una eina de treball col·lectiu, per a ésser utilitzada i tinguda al dia per al seminari de la càtedra de literatura catalana». ¹¹

En tot cas, Rubió i Lluch no abandonà «l'estudi de les traduccions de clàssics al català [...]. En va ésser fruit ben madur i ple de novetats, el seu discurs d'entrada a l'Acadèmia de Bones Lletres, en 1889, sobre el renaixement clàssic en la literatura catalana. ¹² Era un tema que ja en plantejar-se'l de jove, li posà un amor per tota la vida. Els seus descobriments posteriors a l'Arxiu de la Corona d'Aragó sobre la història de la nostra cultura, les noves edicions de textos, les adquisicions de manuscrits fetes per la *Biblioteca de Catalunya*, li despertaren el desig de posar al dia aquelles planes acadèmiques, però en forma més didàctica i apropiada. Hi dedicà diverses tandes de lliçons en la seva càtedra dels *Estudis Universitaris*, especialment en el curs 1916-17, i d'elles sortí la memòria *Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català* que redactà l'any 1917 i aparegué en el desè volum de la revista dels *Estudis*. Crec poder dir que és, per al meu gust —continua el seu fill—, la més harmònica, més rica d'aspectes i més àgilment resolta de les contribucions de Rubió i Lluch a la història de les lletres catalanes». Paral·lelament a aquest treball, Rubió i Lluch emprengué la feixuga tasca de recopilar un *Índex de traduccions antigues al català*, que es proposà de publicar als *Estudis Universitaris Catalans* amb l'ajuda de «l'erudició, sempre tan precisa, d'En Ramon d'Alòs, però aquest no pogué posar-se a la tasca, i l'*Índex de Traduccions* romangué inèdit».

Jordi Rubió ens fa saber que «l'organització del seu Diccionari d'escriptors catalans, obligà Rubió i Lluch a estar al corrent de la bibliografia corrent

11. Jordi Rubió hi afegeix una dada que serveix per a la seva biografia: «Si se'm permet que intercali una declaració personal en aquestes planes, diré que després de la mort del meu Pare, m'he considerat només com un dipositari d'aquells gruixuts lligalls que tan familiars em són des de la infantesa i que, en allò que puc, m'esforço de completar tal com feia en vida d'ell, per tal de mantenir-los en estat de servei.»

12. El títol exacte, en castellà, és *El Renacimiento clásico en la literatura catalana*. Fou llegit el 17 de juny de 1889, amb «Contestación del Sr. Vidal de Valenciano».

[sic] en català. D'això resultà la crònica *Lo moviment literari en català en 1888* que aparegué en la *Revista Catalana* en forma molt metòdica, que coincidí amb l'*Anuari Bibliogràfic català 1888*, publicat per *L'Avenç*. Per aquell temps s'inicià l'important *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der Romanischen Philologie* dirigit per Karl Vollmöller. Rubió i Lluç fou cridat a col·laborar-hi i allí publicà una llarga ressenya crítica de les publicacions sobre llengua i literatura catalanes en 1890, que ha estat molt poc coneguda a casa nostra però que té veritable interès». Jordi Rubió adverteix que «aquelles planes són quasi les úniques que Rubió i Lluç escrigué actuant de crític de les lletres catalanes contemporànies», bé que matisa que «encara hauríem d'afegir en aquest aspecte alguns articles seus per a revistes de Colòmbia¹³ on donà a conèixer les nostres lletres entre els seus més selectes cercles literaris».

Com a conseqüència d'aquests antecedents, Jordi Rubió assenyala que «cada dia s'anà precisant més el desig de Rubió i Lluç d'esdevenir l'historiador de les nostres lletres. L'any 1884, en el curs de literatura general que donava a la Universitat intercalà una sèrie de lliçons sobre història de la literatura catalana. Aquell curs fou deixeble seu En Narcís Verdaguer i Callís, el qual reaccionà patriòticament a la suggestió d'aquelles lliçons i escrigué una carta d'agraïment al professor (per ella he tingut notícia d'aquest episodi) donant-li les gràcies "per haver estat el primer catedràtic que, *motu proprio*, explicà literatura catalana a la nostra Universitat". L'any 1892 donà al Centre Excursionista que llavors presidia, una conferència sobre els *caràcters generals de la literatura catalana*. El record i l'estímul del discurs inaugural del curs de 1865-66 a la Universitat de Barcelona, on En Milà i Fontanals fixà magistralment els caràcters de la literatura castellana, portaren Rubió i Lluç a elaborar un conjunt d'idees expressives del valor de les nostres lletres medievals i a coordinar en una síntesi orientadora els fruits dels seus estudis i lectures sobre els nostres clàssics. Aquella conferència és un primer esbós que després anà elaborant. El veiem desenrotllat en les conferències sobre literatura catalana que donà a la nostra Universitat el curs 1897-98, per iniciativa del Sr. [Manuel] Duran i Bas quan en fou rector i que tant excitaren el patriotisme irres-

13. En nota continua: «A *La Nación* de Bogotà publicà en 1890 una ullada sobre la literatura catalana en 1889, així com al *Correo de las Aldens* de 1889 escrigué una valoració crítica de Costa i Llobera, que després, en 1928, fou la base del pròleg que hagué d'escriure per a la traducció castellana de les *Horacianes* i *Visions de Palestina* del jesuïta colombià P. Vargas Tamayo.»

ponsable d'alguns periòdics de Madrid. D'aquestes conferències no se'n conserven sinó resums, però en donà la flor en el seu discurs universitari inaugural de 1901 sobre els *Caracteres que distinguen a la antiga literatura catalana*,¹⁴ discurs que no pogué ésser llegit ni imprès tal com el meu Pare va escriure'l, per consell d'alguns membres del nostre claustre universitari que ell respectava molt i que temien que tornessin a sorgir campanyes tan intemperants com l'altra vegada. En forma molt més àmplia desenrotllà el mateix esquema en les memorables dotze conferències que donà a la noble rotonda de l'*Ateneu Barcelonès* l'estiu de 1904, com a pòrtic de la càtedra de Literatura Catalana, creada per els *Estudis Universitaris* i que li fou confiada. Tampoc no foren publicades, però se'n donaren extensos resums a la premsa. Constituïren els capítols d'una visió sintètica no sols de la història de les nostres lletres sinó dels elements i influències actives i passives que n'integraren la personalitat».

Jordi Rubió, que havia estat deixeble del seu pare als *Estudis Universitaris Catalans*, afirma amb coneixement de causa que aquesta càtedra «fou el coronament d'una illusió que Rubió i Lluch tenia molt arrelada i s'hi donà de ple. L'eficàcia que va tenir podem mesurar-la per la que han tingut en diferents camps de la nostra cultura els nuclis selectes que s'hi formaren. Deixebles d'ella eren els que formaren l'equip de joves que va dur a bon terme l'Exposició Bibliogràfica organitzada l'any 1906, amb motiu del Congrés de la Llengua Catalana.¹⁵ Marca una etapa en la vida de treball científic de Rubió i Lluch, perquè les exigències de l'ensenyament obren constantment noves perspectives de recerca i presenten a cada punt problemes al professor. La revista dels *Estudis Universitaris Catalans*, a la qual col·laborà sempre amb amor i illusió, solia publicar resums dels temes tractats en cada curs. No em cal doncs de recordar-los tots, però és de justícia que faci una excepció amb les lliçons que dedicà a Ramon Llull». En efecte, «en els cursos de 1906 i 1910

14. N'hi ha una reedició facsimil presentada per Joaquim Molas, feta per la Universitat de Barcelona: ANTONI RUBIÓ I LLUCH, *Algunos de los caracteres que distinguen a la antigua literatura catalana* (Barcelona 2001).

15. Segons les actes del *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona, Octubre de 1906* (Barcelona 1908), la Comissió de l'Exposició Bibliogràfica era formada per Eudald Canibell —director de la Biblioteca Pública Artís—, Ramon Miquel i Planas, Cèsar Nieto, Jordi Rubió i Balaguer, Francesc de P. Col·deforns, Ramon d'Alòs i de Dou, Manuel Raventós, Josep M. López Picó, Francesc Martorell i Miquel Cabeça.

hi consagrà llargues tandes de conferències», estimulades per l'entrada a la Biblioteca de l'Ateneu, per suggeriment de Miquel dels Sants Oliver, del volum dedicat a Llull de l'*Histoire littéraire de la France* de Littré-Hauréau. «No era cap novetat bibliogràfica —comenta Jordi Rubió—, puix aparegué l'any 1885, però aquell volum, indispensable per a l'estudi del lullisme, no es trobava abans en cap biblioteca pública de Barcelona. Eren els temps que vivíem massa isolats del món de la cultura europea». Rubió i Lluch dedicà molts dies a resumir-lo «en la sala de l'administració de l'Ateneu, al segon pis de l'edifici que llavors ocupava al costat del *Principal* [...]. Un sumari d'aquelles explicacions el publicà en el volum quart dels *Estudis*».

Un cop més, Jordi Rubió es deixa anar pels camins dels records personals i confessa que tots els qui «segürem» les explicacions de Rubió i Lluch «hem sentit un moment o altre l'obsessió del lullisme per obra i gràcia d'elles. D'una excitació del nostre mestre nasqué la *Bibliografia de les impressions lullianes* d'E. Rogent i E. Duran Reynals, que tota sola ja fóra la justificació d'una càtedra i el títol de naixença d'una escola. En aquelles lliçons es formà també el nostre enyorat company Ramon d'Alòs, qui si la mort no ho hagués impedit, era el cridat a publicar la bibliografia dels manuscrits de Ramon Llull escampats per el món, per a la qual deixà tanta feina preparada».

I no cal dir que «amb la càtedra dels *Estudis* està també relacionada íntimament la magna col·lecció de *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval* (1908-21), que reportà tanta d'honor a la nostra cultura com al seu collector i editor. La idea de formar aquella col·lecció no brollà de les lliçons de literatura catalana, però en elles trobà camp per desenrotllar-la i eficients col·laboradors. Rubió i Lluch mateix n'ha explicat la gestació. Parallelament als estudis d'història literària de Catalunya, realitzava per segona vegada un escorcoll a l'Arxiu de la Corona d'Aragó per completar la documentació del *Diplomatari de l'Orient Català* i tot repassant els registres des de Jaume II a Martí I, li venien a les mans documents de valor cultural que es plaïa de comentar a la seva càtedra. La curiositat i interès que aquelles troballes desvetllaven en els alumnes, no cal ponderar-les ací. Allò era com qui diu sorprendre en la seva actitud original els autors, lectors i impulsadors de la nostra vella literatura, sense deformacions ni interpretacions erudites. Tots sentíem la febre de l'excavador quan veu sorgir els restes autèntics d'una ciutat que abans només era coneguda per informacions tradicionals i de se-

gona mà. Així sorgí espontàniament l'equip de recercadors a l'Arxiu que col·laboraren amb Rubió i Lluç en la composició del recull. En Ramon d'Alòs, En Francisco Martorell i Trabal, En F. Valls Taberner, jo mateix, únic sobrevivent d'aquella colla tan agermanada».

Jordi Rubió, amb la seva modèstia habitual, no explica el paper rellevant que tingué en l'elaboració dels *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*, reconeguda pel seu pare mateix, però sí que ens ofereix unes pinzellades ben suggerents sobre el complex procés de l'obra. «El primer volum s'anà estampanyant en plena recerca. Li calia molt a l'*Institut* de mostrar ràpidament eficàcia i no fou aconsellable d'esperar que les recerques fossin acabades. Ben aviat es va veure la necessitat de publicar un altre volum, perquè s'anaven fent descobertes que ja no era possible d'encabir en el lloc on cronològicament pertocava.¹⁶ L'índex alfabètic del darrer [segon] volum, tan ben treballat per Ferran Soldevila, dona unitat a l'obra, però és clar, i el meu Pare prou ho reconeixia, que la col·lecció hauria resultat d'un efecte molt més impressionant, si hagués aparegut d'una vegada i en successió única de dates. El primer volum dels *Documents*, amb el seu pròleg tan vibrant, és com el primer report d'un descobridor que ha arribat a terres ignorades. Rubió i Lluç volgué comentar-lo com es mereixia i hi treballà febrosament durant uns mesos. Però aquell primer llarg esbós de pròleg, restà en gran part inèdit, llevat dels capítols sobre la *Ciència oriental a Catalunya* i l'*Oratòria catalana a l'Edat Mitjana*¹⁷ que foren publicats a la revista *Estudis Universitaris* i ens donen una idea de la consciència que tenia l'editor de la importància d'aquell diplomatarí per a la història de la nostra cultura. Si ben aviat es decidí a sacrificar tant de treball per la impossibilitat d'incloure'l en el primer volum, sense donar-li unes dimensions excessives, a mida que avançava en la impressió del segon va veure clar que en l'estudi preliminar havia de seguir altres camins, perquè un comentari exhaustiu de tots els descobriments i nous punts de vista aportats pels *Documents* representava fer la història de tota la cultura

16. Recordeu que a l'*Institut* els llibres s'anaven editant per plec al llarg de molts anys, com ja feia, per exemple, Marià Aguiló al segle XIX, procediment que tenia avantatges i desavantatges i que motivava que sovint les obres no arribessin mai a bon terme i quedessin limitades a alguns plects impresos pràcticament inútils.

17. Jordi Rubió afegeix en nota: «La monografia sobre *L'elaboració de la Crònica de Pere el Cerimoniós (Anuari I.E.C., 1909-10)* fou també l'ampliació d'un capítol del primer pròleg per als *Documents*.»

nostra en l'època gòtica. Rubió i Lluch tenia consciència que amb la seva col·lecció no havia fet més que iniciar sistemàticament la revelació dels tresors d'informació que tanquen els nostres arxius en l'ordre de la cultura. Ell obrí magistralment un camí i en el pròleg, tan dens, al segon volum, no solament va saber organitzar aquell conjunt meravellós de notícies disperses, sinó que ens deixà una lliçó de mètode per a les futures recerques d'aquesta classe».

Jordi Rubió ens revela tot seguit «una altra tasca» de Rubió i Lluch, relacionada amb la càtedra dels Estudis Universitaris, que «l'absorbí les vacances d'alguns anys, però que restà truncada i inèdita, en part, ço que no vol dir que fos sense eficàcia, perquè l'utilitzà molt en els seus cursos i fins en dictà en ells alguna part. És el *Sumari d'història de la literatura catalana*. El nom prové del *Sumario* sobre la literatura espanyola que publicà en 1901, en el qual havia dedicat bastantes planes a un resum orgànic de la història de les nostres lletres, des dels orígens fins a la Renaixença [...]. Aquelles lliçons del *Sumario*, Rubió i Lluch les forjà de cap i de nou, les redactà en llengua catalana i s'esforçà en posar-les al dia dels resultats de les noves recerques. L'any 1910 s'hi començà a posar. En 1912 hi treballà uns mesos activament; els estius de 1914 a 1916 s'hi tornà a dedicar, però el seu desig de redactar uns capítols de la història del Ducat d'Atenes i l'acabament del Diplomataris de la Cultura Catalana l'obligaren a suspendre el treball. Aquella existència tan afanyada de Rubió i Lluch, repartida entre dos temes d'estudi cada un dels quals era prou per omplir una vida, sobretot tenint en compte les limitacions dels seus ulls i de la seva salut, l'obligà molt sovint a fer aquests sacrificis. "Sóc una mena de Sísifus intel·lectual, deia ella, obligat a aprendre i a oblidar una mateixa cosa, sense poder arribar moltes vegades a treure profit dels materials recollits i de la preparació esmerçada." Una part només en va veure la llum, la que treballà més i li serví de tema en un dels seus cursos. És aquella concisa memòria en forma de programa sobre *La cultura en el regnat de Pere el Cerimoniós*, publicada en 1917 en el volum vuitè dels *Estudis Universitaris*».

De tot plegat, Jordi Rubió en conclou «l'eficàcia que assolí aquella modesta càtedra [de literatura catalana dels Estudis Universitaris Catalans], privada de tot auxili oficial, ignorada de molts, sense aula pròpia, transhumant des de l'*Ateneu* de la Rambla al segon pis del del carrer de la Canuda; acollida després als baixos del Palau de la Generalitat, o a una sala de la *Biblioteca*

de Catalunya, o al *Politecnicum*, o a la *Casa dels Canonges*. S'ha dit que no pot haver-hi bons mestres sense bons deixebles, però aquests no ho poden esdevenir sense la virtut comunicativa d'un mestre autèntic que, a l'aula o fora d'ella, faci brillar davant dels ulls dels joves l'anhel d'una illusió d'estudi. Aquesta illusió mai Rubió i Lluch no la perdé i sempre en reservà la millor part per als seus alumnes. En els seus últims anys, quan ja la salut o els compromisos no li permetien de seguir donant amb regularitat les seves classes, encara en 1921 dedicà als *Estudis Universitaris* una tanda de lliçons sobre el Dant a Catalunya, en commemoració del centenari de la mort de l'Alighieri, amb la col·laboració d'en Ramon d'Alòs. Hi foren llegits i comentats alguns dels cants més famosos de la versió de l'Andreu Febrer. Rubió i Lluch, aquell any es concentrà totalment en el *poema sacro*, omplí de notes dos exemplars de butxaca que duia sempre amb ell, n'estudià comentaris, s'aplicà a la traducció d'algun fragment, prengué part en commemoracions públiques sobre Dante i escrigué un assaig sobre el sentiment de la música en ell i Fray Luis de León, que publicà després en la miscel·lània en honor de la Sra. Carolina Michaelis de Vasconcellos. L'entusiasme dantesc l'obsessionà màgicament i necessità de comunicar-lo als seus deixebles, tant a la Universitat com als *Estudis*.

Tot i que «les lliçons de Rubió i Lluch a la càtedra de literatura catalana versaren sempre sobre temes medievals», no cal oblidar —ens recorda Jordi Rubió— «el grup important de treballs que dedicà a l'estudi de la nostra Renaixença i d'algunes de les seves figures cabdals», sorgits de «la veneració que sentia per l'obra del seu pare el *Gayter del Llobregat* i per la figura moral i d'home savi de Milà i Fontanals, mestre seu a la Universitat. Va succeir-lo en la càtedra i sempre inaugurà els cursos dedicant una lliçó a enaltir-ne l'obra i a despertar en els alumnes l'admiració per ella. L'estudi de la significació del llegat literari i patriòtic d'aquells capdavanters de la Renaixença, el portà a endinsar-se en la història del romanticisme a Catalunya i s'hi documentà amplament i de primera mà estudiant epistolaris, revistes i periòdics del temps. La primera monografia que hi dedicà pertocava al seu pare i fou el pròleg amb el qual va cloure el darrer volum de l'edició poliglota del *Gayter*, que Rubió i Ors emprengué en la vellesa, amb la illusió de l'home que, prop del terme de la vida, es posa a contemplar amb complaença l'obra de la joventesa. Aquell pròleg al quart volum del *Gayter* es publicà l'any 1902. Constituïa

no solament una vindicació justa i imparcial de la *intencionalitat* de l'obra restauradora del *Gaiter*, que és el seu major mèrit, sinó un capítol que encara no havia estat escrit mai de la història dels orígens de la Renaixença».

Els coneixedors de l'obra de Jordi Rubió i Balaguer s'adonaran que, en fer la trajectòria intel·lectual del seu pare, fa en certa manera la seva. Ell també va dedicar la major part dels seus esforços a la literatura medieval, però tampoc no resistí la temptació de llegir tota la paperassa del segle XIX i de redactar esplèndids treballs sobre Milà i Fontanals i sobre molts altres aspectes de la Renaixença, tot i que en un cert moment va restar paralitzat en la redacció dels capítols referents a aquesta època destinats a la *Historia general de las literaturas hispánicas* dirigida per Guillem Díaz-Plaja, i no es decidí precisament a escriure sobre el seu avi i sobre el paper que havia desenvolupat dins el moviment romàntic català. No hem de tractar, però, ara de la figura de Jordi Rubió, sinó de la del seu pare i hem de constatar l'interès que va tenir a insistir en la contribució d'aquest a la història literària del segle XIX. Escoltem, doncs, les seves paraules: «L'ambient en què ella [la Renaixença] va florir, va tractar-lo amb gran novetat de dades en el discurs de contestació al Prof. [José] Jordán de Urríes [Azara], quan entrà a l'Acadèmia [de Bones Lletres] l'any 1912.¹⁸ Així com el pròleg amunt esmentat va circumscriure's a l'estudi dels poetes que seguiren la crida del *Gaiter*, imitant la seva disfressa de joglar local, en l'altre treball estudia l'escola poètica catalana en castellà en l'època romàntica, sense la qual, com diu molt bé, la Renaixença resultaria inexplicable en molts aspectes. En aquell discurs Rubió i Lluch formulà judicis sobre les figures de major significació en el nostre romanticisme, que eren llavors de molta novetat i que després han estat acceptades en gran part per els historiadors que han estudiat el mateix període. Són idees que més tard amplia, formulant-les damunt d'una documentació encara més abundosa, en el discurs llegit en la nostra Universitat l'any 1919, amb motiu del centenari de la naixença de Milà i Fontanals, que és el més extens dels quatre estudis que publicà sobre el seu mestre en 1908, 1918 i 1919. La figura d'En Milà surt potser deliniada amb més relleu en les *Notes biogràfiques i crítiques* (1918) que va escriure per a la Protectora de l'Ensenyança Catalana, en unes planes molt denses i succintes, però en canvi la severa dignitat i la gran sug-

18. El títol del discurs de Jordán de Urríes era *Rubió y Ors como poeta castellano*.

gestió de la seva personalitat ressalten més suaument modulades, fins per contrast, quan Rubió i Lluch les fa destacar enmig de les fluctuacions i desafinaments, a l'impuls de la moda literària, d'alguns dels escriptors del seu temps. A aquest grup d'estudis, si bé amarat tot ell per el mateix combat religiós que l'apassionà de jove, pertany la *Notícia de algunos apologistas seculares contemporáneos de Balmes*, a desgrat del que hom deduiria del seu títol i propòsit, memòria publicada en 1916 en les Actes del Congrés internacional d'Apologètica reunit a Vic. En aquella memòria estudià amb amorosa dedicació les personalitats d'en [Joaquim] Roca i Cornet, d'en [Josep M.] Quadrado i molt en especial la d'en Tomàs Aguiló, íntim amic del seu pare, ànima aturmentada i d'alta vibració espiritual, tan lligada a En Piferrer, i que va ésser, amb En Quadrado, l'artífex eficient de la germanor literària, que no s'ha interromput mai més, entre Catalunya i Mallorca.

Jordi Rubió assegura que el seu pare «tenia la il·lusió d'escriure la història del nostre romanticisme, Els llibres de Farinelli sobre *Il romanticismo in Germania* i *Il Romanticismo nel Mondo latino* li feren gran impressió. Havia rebut de viva veu dels seus mestres, i per tradició familiar, moltes impressions i notícies personals sobre el romanticisme a Catalunya, tenia en la seva biblioteca bastants materials d'estudi difícils de trobar en altres llocs, i els completà amb pacients despulls en les revistes i periòdics del temps. Només una petita part d'aquests elements va poder aprofitar-los en els discursos esmenats, perquè la dissertació acadèmica no era un motllo adequat d'exposició didàctica. Aviat els estudis d'Alfons Par, del Prof. Allison Peers i d'en Manuel de Montoliu sobre aquell període, el retragueren de continuar les recerques. Però és evident que assenyalà un camí i que no ha estat perdut l'esforç que dedicà a un tema que prou sabem els qui tractarem¹⁹ íntimament Rubió i Lluch de quina manera tan viva i comprensiva imaginava».

Jordi Rubió no amaga que «aquestes planes de recordança no poden ésser un comentari minucios de la bibliografia completa de Rubió i Lluch», però alhora fa constar que s'ha «esforçat de posar-hi de manifest la relació que sempre crec observar-hi entre la publicació d'un estudi o d'una monografia i la lenta maduració interior d'un tema literari. Rubió i Lluch sentia la passió de l'estudi però no tenia la febre de publicar. No empenia un estudi literari

19. L'original manuscrit diu, per un lapsus, *tractaren*.

amb vistes a la seva utilització immediata, sinó obeint a una mena de mecanisme interior, posat en moviment per una secreta vocació o afinitat. Ex-trets i suggestions de lectures, notes de recerques, etc. tot ho anava arxivant, anotant-hi la data quasi sempre, en aquelles carpetes que tantes vegades lligava i deslligava al cap del dia. De vegades hi afegia els seus resums de càtedra, per a la qual sempre es preparava amb la ploma a la mà, tot i que la seva miopia li feia molt difícil d'utilitzar notes durant l'explicació. Quan un tema ja el sentia prou embastat i ric per comunicar-lo als deixebles, en feia l'objecte d'una tanda de lliçons, repetint-les de vegades en cursos posteriors. Llavors era quan redactava el treball per a la publicació, si se n'hi oferia avinentesa, als *Estudis Universitaris* o a l'*Anuari* de l'Institut. Les troballes d'arxiu que publicà als *Documents per a la història de la cultura catalana*, li serviren sovint d'element polaritzador dels materials que tenia aplegats». En canvi, «d'altres vegades la necessitat de donar un treball a la impremta li era imposada per alguna exigència de la seva vida acadèmica o social. De tota manera, pocs són els seus estudis que en realitat puguin dir-se fills de les circumstàncies. No ho dic en to d'elogi ni menys encara de crítica dels que ho són, sinó per explicar la seva manera ordinària de treballar. Quasi sempre trobem al dessorat d'estudis i escrits de compromís, com els discursos acadèmics, una llarga sèrie d'assajos parcials, que de vegades es remunten a alguns anys enrere, i dels quals és fàcil de rastrejar-ne la cronologia. I aquells discursos li plaïa d'estructurarlos en forma de síntesis, en les que bategà sempre una ambició patriòtica constructiva».

Jordi Rubió en posa un exemple, tret altre cop d'una dissertació del seu pare a l'Acadèmia de Bones Lletres. «Així per exemple —continua—, en el discurs acadèmic de contestació al Sr. [Cosme] Parpal i Marquès,²⁰ donà en 1913 una visió panoràmica de l'escola històrica catalana, en la que hi és ben evident la influència de les il·lusions i projectes dels primers anys noblement ambiciosos del nostre Institut d'Estudis Catalans. En les darreres pàgines parla d'ell com de l'organisme obligat a encarrilar i donar unitat

20. Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, titulat *La isla de Menorca en tiempo de Felipe II*. L'extensa resposta de Rubió i Lluch duia el títol *La escuela histórica catalana*. En la introducció s'hi feia una breu però interessant al·lusió a l'aportació menorquina a la literatura catalana, treta de «mi Diccionari d'escriptors en llengua catalana, totavíia inèdito» (pàgs. 93-94 i notes corresponents).

als elements dispersos de la nostra erudició, extirpant-ne l'intrusisme, tan sovint temerari per falta de mètode. Tanca la seva peroració, que fou escrita en castellà, invocant el geni de la llengua catalana perquè comuniqui el seu alè al futur historiador de la nostra història nacional, artista i home de ciència a la vegada, que li alci l'edifici en l'idioma matern que consagri la nostra literatura "amb el més gran monument que pot ostentar un poble després de l'epopeia: la història nacional". Avui aquelles paraules ens semblen profètiques».

Jordi Rubió no deixa de banda tampoc «un encàrrec de l'Acadèmia de Bones Lletres» que portà el seu pare «a editar en 1901, després de llargs anys de preparació, la novella cavalleresca *Curial*. L'havia copiada afanyadament a Madrid l'any 1892, en condicions que per força se n'havia de ressentir la col·lecció,²¹ però el judici que en féu i les notes amb què la comentà no han perdut l'interès i definiren molt bé el valor d'aquella narració cavalleresca, tan variada d'aspectes i tan finament escrita. Durant els anys que l'estudiava va dedicar llarga atenció al *Tirant lo Blanch*. Va treballar-hi molt i entre els papers que ha deixat hi ha moltes notes sobre el seu vocabulari, refranys, geografia i característiques novel·lesques. Tant l'atreïa per el seu caràcter cavalleresc en comparació amb el del *Curial*, com per el record de la gesta de Roger de Flor que féu que l'autor arrelés en la nostra tradició històrica les aventures guerrereres de Tirant. Aquella preparació va servir-li per a escriure el discurs de contestació al Sr. [Isidre] Bonsoms quan aquest entrà a l'Acadèmia de Bones Lletres, l'any 1907.²² En ben poques pàgines dona una impressió escalfada de la valor literària del *Tirant*, que tot d'una revela que no és filla de cap improvisació. Així Rubió i Lluch publicà sota l'emblema de l'Acadèmia de Bones Lletres, que tant s'estimava per tradició paternal i per coneixement reflexiu que tenia dels seus mèrits, les seves dues més importants contribucions a la història de la nostra literatura cavalleresca».

Tot seguit, Jordi Rubió enceta un altre capítol de l'obra de Rubió i Lluch, el qual «no va conrear mai la filologia, però l'amor que sentia per la llen-

21. Rubió devia voler escriure *collació*. En tot cas, és evident que vol insinuar, sense dir-ho amb claredat, que la transcripció de Rubió i Lluch no era gaire fidel, com demostraren les noves edicions de R. Miquel i Planas i de R. Aramon i Serra.

22. El discurs d'Isidre Bonsoms i Sicart duia el títol *La edición príncipe del «Tirant lo Blanch»*. *Cotejo de los tres ejemplares impresos en Valencia, en 1940, únicos conocidos hoy día*.

gua, heretat del seu pare i inflammat amb el tracte amb l'Aguiló,²³ el portà a estudiar la història del català. No en la seva evolució interna dins del camp de la romanística, sinó en la seva expansió històrica i en la seva decadència. La restauració del català mai no la va desitjar confinada a l'estricta terreny de la bella literatura, sinó com una reintegració total del seu ús en tots els dominis de la nostra cultura. "Les llengües valen, solia dir, per allò que hom les hi confia, no per els milions d'homes que les parlen". Aquesta amor total, encesa però reflexiva, a la nostra llengua, la va manifestar en el discurs presidencial del Congrés Internacional de la Llengua Catalana, l'any 1906,²⁴ que no és una improvisació lírica sinó una interpretació lògica de la significació plebiscitària d'aquella solemnitat que aplegà espontàniament tres mil congressistes, la majoria immensa dels quals no volia aportar altra cosa a les sessions que un testimoni d'adhesió i de confiança vers el nostre idioma. Quan avui, a quaranta anys de distància, fullegem aquell volum d'actes del Congrés, faltes d'unitat ortogràfica, on tants de noms de persones que mai més no defensaren cap punt de vista relacionat amb qüestions gramaticals, apareixen formulant conclusions o defensant esmenes, la impressió final que hom en deriva no és pas la de trobar-se davant d'una explosió sentimental de diletantisme, sinó d'un problema que va molt més endins i explica, justifica i fins exigeix moltes coses que han vingut després. El discurs de Rubió i Lluch mostra una intuïció serena de l'estat d'esperit del nostre poble, ja madur, davant del problema de la llengua i és, tot ell, una mena d'allegació jurídica en favor de la necessitat de plantejar íntegrament aquell problema. Tot un poble s'alçava en defensa de l'idioma, d'un idioma mancat de disciplina gramatical i d'unitat ortogràfica, interromput en la seva evolució a les portes del Renaixement, però vigorós conservador de la seva identitat i de l'harmonia entre la parla popular i la parla escrita, orgullós de la seva expansió literària i mercantívola i de la seva primacia en el conreu de la filosofia. Tals són els pensaments que formen la trama d'aquell discurs al Congrés de la Llen-

23. Marià Aguiló, per al qual recollí alguna cançó popular, ara conservada a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a Montserrat.

24. Segons les actes del *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana* —de les quals hi ha una reedició facsímil feta a Barcelona el 1986—, Rubió i Lluch n'era president de la Secció Literària i alhora vicepresident de la Comissió tècnica integrada dins les «Comissions organitzadores». El discurs presidencial correspongué en realitat a mossèn Antoni M. Alcover. Rubió féu el «Discurs del vicepresident del Congrés».

gua, Congrés que féu possible, pocs anys després, l'acceptació general de la reforma gramatical i ortogràfica que Prat de la Riba confià a la Secció Filològica de l'Institut, i que no deixà de representar alguns sacrificis sentimentals per a Rubió i Lluch».

Un altre discurs de Rubió i Lluch digne d'ésser tingut en compte és «el discurs presidencial dels *Jocs Florals*, l'any 1907»,²⁵ el qual, «dins del to tradicional que un diria que Rubió i Lluch no va voler defugir, després de sentir-ne el contagi en la lectura dels parlaments dels que l'havien precedit en aquell lloc, toca el punt que ha tingut major importància en la renaixença del català. S'havien alçat veus contra el manteniment de la nostra màxima festa de poesia i Rubió i Lluch la defensa fent remarcar la significació que tingueren els *Jocs* no precisament en la naixença de l'escola poètica catalana, que com digué Milà i Fontanals en 1883, era ja formada abans de la instauració dels *Jocs*, sinó per haver reobert les portes de l'ús del català a la prosa i a la ciència. I hi retrobem la idea que sempre defensà Rubió i Lluch: “tota llengua que sols es conreua poèticament es converteix en un dialecte artificial i acadèmic”. Aquesta reintegració en els dominis del català de totes les manifestacions de la nostra cultura, Rubió i Lluch no perdé mai ocasió de proclamar que era la causa que havia salvat la nostra renaixença de convertir-se en una eixorca i vanitosa competició acadèmica provinciana i intranscendent. “Beneïda tasca, deïa, referint-se a la dels *Jocs*, que ha impedit que els nostres poetes s'alcassin solitaris i incompresos enmig de les multituds”».

Resta encara un discurs, molt més important, al qual Jordi Rubió ja s'havia referit abans de passada. «El discurs d'entrada [de Rubió i Lluch] a l'Acadèmia Espanyola, llegit l'any 1930, versa sobre el nom i la unitat de la llengua catalana,²⁶ que era un dels temes de la seva història que solia tocar en les lliçons de càtedra quan arribava el moment d'estudiar les primeres manifestacions de dialectisme literari a València. En un article de Rubió i Lluch, l'any 1889, a la *Revista Catalana*, sobre el passat i el present de la llengua catalana, ja hi apunten idees que retrobem en el discurs de quaranta anys després. Però

25. Es refereix al *Discurs del President del Consistori dels Jocs Florals de Barcelona. Any XLIX de sa restauració. MCMVII* (Barcelona 1907), 57-71.

26. El títol exacte és *Del nombre y de la unidad literaria de la lengua catalana*. N'hi ha una edició facsímil, a cura de Germà Colón Domènech, promoguda per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona 2004).

la documentació era tota nova, de gran força provativa de la tesi, filla d'haver-la tingut present durant tota la vida i d'haver recollit sempre qualsevol notícia que, amb vistes a enrobustir-la, li havien anat deparant les seves lectures. És un treball conduït severament, sense xovinismes, que ni Rubió i Lluch sentia ni l'escenari ni l'auditori haurien consentit, amarat del sentit salvador de la unitat de la nostra llengua i de la vitalitat renovada que li asseguren les seves varietats dialectals».

Un darrer bloc, d'una gran transcendència, dins la producció de Rubió i Lluch és la seva contribució a l'estudi de la influència dels catalans a Grècia, resseguida minuciosament per Eudald Solà en el seu discurs d'entrada a la nostra Acadèmia.²⁷ «Res no he dit encara –continuava Jordi Rubió– dels grans estudis de Rubió i Lluch sobre l'expedició catalana a Orient i la història dels Ducats d'Atenes i Neopàtria. Si l'expedició era coneguda gràcies a un contemporani com Ramon Muntaner, que en va ésser a la vegada actor i cronista, els Ducats quasi no eren més que una denominació cancelleresca, però després dels treballs de Rubió i Lluch se'ns manifestaren com una realitat política amb jerarquia, burocràcia i organització civil, població trasplantada, comerciants i propietaris, sempre mantenint-se el possible contacte, a desgrat de la distància, amb les Corones de Sicília o d'Aragó. Aquest és el gran mèrit i el resultat definitivament incorporat a la nostra història de la consagració de Rubió i Lluch a l'estudi de la Grècia catalana, com ell l'anomenava. Les moltes i llargues monografies que dedicà a la seva història, resten com capítols plens de novetat d'un treball de conjunt que no arribà a escriure del tot. El *Diplomatari de l'Orient Català* publicat pòstumament per l'Institut, en constitueix quelcom més que l'apèndix documental. És el coronament i la justificació d'una vida de recerques».²⁸

27. Eudald SOLÀ I FARRÉS, *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista* (Barcelona 1988). Solà adverteix que en aquell moment no li fou possible de consultar l'arxiu de la família Rubió. Més endavant sí que hi tingué accés i hi pòuà materials per a altres treballs, com ara *Risorgimento greco e «renaixença» catalana: l'idea nazionalistica di Antoni Rubió i Lluch*, extret de *Medioevo Romanzo e Orientale* (Rubettino 2002).

28. Ja he assenyalat que el *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)* va aparèixer a Barcelona el 1947, a cura de Jordi Rubió i Balaguer, tot i que la major part dels seus plecs havien estat tirats abans de la mort del compilador (1937). N'hi ha una reedició facsímil, amb un breu pròleg de Maria Teresa Ferrer i Mallof, del 2001, dins les «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica» de l'Institut d'Estudis Catalans.

Rubió i Lluch «dictà, ja emmalaltit i quasi cec del tot, un any abans de morir», el pròleg d'aquest *Diplomatari* i hi «explica de quina manera va sentir-se atret, l'any 1879, per la història de l'Expedició, i reconta, de la manera personal que tant li esqueia, el procés i encadenament de les diverses etapes d'aquella vocació. Resultaria doncs ben inútil que jo m'afanyés ara a extraccar-ne la gènesi. En aquell llibre també trobarà el llegidor que s'hi interessi la bibliografia completa dels estudis de Rubió i Lluch sobre la Grècia catalana».

Jordi Rubió adverteix que la bibliografia del *Diplomatari* només esmenta, «com és natural», els treballs de Rubió i Lluch «publicats» i considera amb raó que «interessarà de conèixer els materials que han restat inèdits, perquè llur sola enumeració demostra de quina manera més completa i exhaustiva Rubió i Lluch havia enfocat la història de l'Expedició Catalana a Orient i dels Ducats d'Atenes i Neopàtria. És clar que aquells lligalls comprenen materials en diferent estat d'elaboració, però fins quan només semblen contenir que notes, encara no del tot articulades, ens donen la carcanada indispensable per a la redacció». Aquest conjunt de «treballs inèdits» omple «una vintena llarga de carpetes. La partida més important constitueixen la història de l'Expedició i del Ducat, dividida en els següents capítols: *Bibliografia de l'Orient Català (fonts gregues)* amb la traducció de Pachymeras; *Bibliografia de l'Orient Català (fonts occidentals)*; *L'Expedició* (cap. I); *L'Expedició (campanya d'Àsia)*; *Vicaries d'Anfós Frederic (1317-1330)*; els capítols següents, des de 1359 a 1379, o sigui des del govern de Mateu de Moncada fins a la invasió navarresa, ja foren publicats en els *Anuaris* IV, V i VI de l'Institut; continua després el capítol dels Navarresos en el Ducat, sobre la història dels quals versà la primera monografia que sobre el tema publicà Rubió i Lluch a les *Memories* de l'Acadèmia l'any 1887 i l'estudi sobre Juan de Urtubia l'any 1923, i que son autor volia refundre; els últims capítols porten els títols de *La Grècia Catalana des de 1380 a 1381*, *La Grècia Catalana des de 1382 a 1386*, *El Govern de Pere de Pau a la Grècia Catalana (1387-1388)* i *Ruïna del Ducat*. A aquestes carpetes cal afegir les que es refereixen a temes de conjunt, entre els quals figuren rúbriques com les següents: *La Cancelleria, dret, notaris, dret; L'Església als Ducats; Geografia; Tradicions i records dels Catalans;*²⁹ *Església,*

29. Aquest material deu correspondre poc o molt al treball que Rubió i Lluch va presentar al primer Concurs del Llegendari Popular, el 1926, que havia romàs inèdit i desconegut, i que vaig tenir la sort de trobar en classificar l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, lliurat per

llengua i civilització gregues; La Població (només l'onomàstic, referent a Tebes, fou publicat en l'estudi ja esmentat sobre *La població de la Grècia catalana*, si bé en les planes d'introducció foren tingudes en compte totes les dades del fitxer). Avui, ja publicat el *Diplomatari de l'Orient*, han perdut gran part del seu interès les carpetes contenint els documents que el formen, amb els resums, notes i comentaris que els il·lustren. Una altra carpeta conté la redacció primera del pròleg a la *Història de l'Orient Català*. Porta la data de 1926, a l'estiu. És un treball extens, on es fa un estudi detallat de les fonts en què Rubió i Lluch basà el seu treball. No en quedà content, com ell mateix ho consignà en una nota on indica les modificacions que hi pensava introduir. Part d'ell l'aprofità per al pròleg del *Diplomatari de l'Orient*, però en forma molt compendiada. Aquell primer assaig de pròleg per a la història que treballava, sí que el considerava com un tempteig per delimitar i agrupar la matèria que n'havia de formar el cos. És escrit amb facilitat i abundància, ple del tema com estava».

Després d'agrupar i de resumir a grans trets l'àmplia bibliografia del seu pare, Jordi Rubió dedica unes pàgines finals a l'home Antoni Rubió i Lluch, que ell havia conegut com ningú, no solament perquè li era fill, sinó perquè va ésser el més pròxim dels seus col·laboradors i en recollí de prop les opinions i les confidències. «En morir un home d'estudi —escrivia—, ens deixa el llegat dels seus llibres i de les seves ensenyances. Però hi ha sempre una part impalpable de la seva personalitat, que és la fautora decisiva de la seva obra i la que donà eficàcia mentre vivia a la seva paraula, que mai no arriben a fixar del tot les planes que deixà escrites. Aquest element es manifesta en mil detalls íntims i de la vida privada, difícilment assequibles al biògraf que no ha viscut molt endins del cercle del seu protagonista. Si no és indelicat que parli en primera persona en aquest record dedicat a la memòria de Rubió i Lluch, bé puc dir que jo estaria en millors condicions que ningú per posar de relleu tot de matisos il·luminadors de la delicadesa i vibració de l'ànima de l'home enyorat del qui podria dir, retocant una frase de Dante, que *padre e maestro fummo*. Però no escauen en aquest lloc les confidències. Per fortuna, Rubió

la família Patxot a Montserrat el 1991; cf. Cristiana PILLI, *El Llegendari popular català (1924-1930)* (Barcelona 2001). Aquesta obra ha estat publicada per Eusebi Ayensa: Antoni RUBIÓ I LLUCH, *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia* (Barcelona 2001).

i Lluç ha deixat no sols impressions i recordances fugisseres, sinó també *coses* tangibles, al marge de la seva obra, que ens parlen a mitja veu de la part de la seva personalitat que menys ha transcendit».

Jordi Rubió, tot prosseguint aquest apartat íntim, explica que al seu pare «li plaïa molt la conversa i la platxèria, però a la vegada era home de llargs silencis. Rumiava i evocava els seus records, es deia per a ell tot sol els versos que sabia de memòria i en els darrers anys vivia per dintre de cara al passat. Quan morí la seva muller, la mare meva tan recordada,³⁰ que tant l'havia ajudat en totes les seves coses, va seguir el consell que li donaven de cercar conhort escrivint alguns capítols de records. Els centrà en la figura de la seva esposa, i giren a l'entorn d'ella, des de la primera coneixença fins al seu matrimoni en 1885. La darrera part és de vegades només parcialment redactada; en la lletra ja veu hom que els seus ulls no podien guiar-li la mà i no totes aquelles intimitats es prestaven a ésser dictades. Les secretàries li copiaven lletres, anotaven dates i records, però el conjunt dels últims anys, no pogué sempre unificar-lo. En canvi sí que són en redacció definitiva les seves recordances de la darrera malaltia i de la mort de la seva enyorada. *Amore e Morte* porten per títol molts d'aquells feixos de quartilles que no va escriure mai pensant que poguessin ésser llegits per ulls estranys. No seran publicats. Però si un dia, al girar dels anys, quan ja no visqui ningú del seu llinatge, cauen aquelles memòries en mans d'un home desvinculat del nostre ambient i del nostre record, estic cert que es revelaran extraordinàriament suggestives no precisament com a document íntim, tot i resultar-ho de gran categoria, sinó com a pintura d'una època literària. Les primeres oposicions de Rubió i Lluç, les de Menéndez y Pelayo, les estades a Oviedo, les tan freqüents que feia a Madrid, records d'amistats i coneixences, petites intrigues de la vida universitària vistes des de les gestions fetes prop dels ministeris, projectes literaris i d'estudis, tot apareix relacionat amb les il·lusions del festeig i del prometatge. Les llargues i detallades lletres que li plaïa d'escriure i que també rebia dels seus familiars i dels íntims amics, li revifaven el record i molt sovint n'intercalava fragments en aquelles planes de memòries».

30. Pilar Balaguer i Bruguera. El 10 de febrer de 1935, Antoni Rubió i Lluç escrivia a Antonio Gómez Restrepo: «desde que voló al cielo la mejor parte de mi ser, mi nostalgia más fuerte es la tuya» (*Epistolario de Miguel Antonio Caro y otros colombianos con Joaquín Rubió y Ors y Antonio Rubió y Lluç*. Edición, presentación y notas de Mario Germán ROMERO (Bogotá 1982), 247).

No cal dir que aquesta descripció ens fa venir bon gust de boca i és d'esperar que aquestes memòries tan valuoses puguin arribar a coneixement dels estudiosos, ara que ja han passat tants anys des de la seva redacció i que ja en són morts de temps tots els protagonistes. Igualment podríem dir del «monument» que representa l'epistolari rebut i tramès per Rubió i Lluch, «que –com ens diu el seu fill– parla, com res podria fer-ho, de la seva tendència innata a l'efusió. Rubió i Lluch el *vivia* el seu epistolari, l'enriquia amb dades caracteritzadores dels autors de les lletres, hi posava retrats quan en tenia, afegia comentaris a les circumstàncies que havien ajudat a la formació d'algunes amistats. I es complaïa en mostrar les capses que el contenien, als amics que el visitaven. Però en els darrers anys, cada dia sentia més vivament el desig de salvaguardar-ne la intimitat, almenys fins molts anys després de la seva mort. Lligalls hi ha de lletres que porten indicacions de que tal volta fóra millor destruir-les i en deixava la decisió al criteri dels seus fills. I és que, en efecte, massa sovint oblidem que les lletres íntimes no es converteixen en simples documents històrics fins que els anys, com en un lent procés d'oxidació, no han trasmudat i fet inoperants els ferments de vida que contenen».³¹

Jordi Rubió recorda encara «un altre gran record tangible» deixat pel seu pare: «els llibres de la seva biblioteca. Mai no va sentir la bibliofília com a deport ni tingué tampoc mitjans de fortuna per conrear-la. Però adquiria l'utilitatge d'estudi que li era indispensable i els llibres que s'adeïen al seu temperament i a les seves aficions. Molts d'aquells volums porten en els marges de les planes anotacions, remarques i crides perquè li fos després més fàcil de trobar el passatge cercat, com solen fer tots els qui treballen en els llibres propis. I és interessant de veure reflexades en aquests volums les hores de lleure i de goig en la lectura desinteressada a la que, en la vellesa, li fou més factible d'endinsar-se. Sempre amb la curiositat alerta, anava ampliant el cercle de lectures fetes directament. L'anglès el llegia per utilitzar-ne els llibres d'història i de crítica, però mai no arribà a poguer-se adeltar en la lectura original de la poesia anglesa. En canvi l'alemany el treballà fort en els últims vint anys

31. Malgrat aquestes reserves, compartides pel fill erudit de Jordi Rubió i Balaguer, Jordi Rubió i Lois, moltes d'aquestes cartes han pogut ésser publicades –pensem en els epistolaris amb Joan Lluís Estelrich, amb Marcelino Menéndez Pelayo, amb Miguel Antonio Caro i altres colombians o amb mossèn Antoni M. Alcover, o en l'epistolari en preparació amb els corresponents grecs– i ens agradaria que a poc a poc aquest material esdevingués accessible per a tothom.

de la seva vida. Quina impressió li féu la coneixença directa de l'*Ahnfrau* de Grillparzer i dels *Gespräche* d'Eckermann amb Goethe! Com una rebrotada del seu romanticisme juvenil, el captivà també la poesia de Heine, del qual s'aprenué versos de memòria i fins va posar en vers català l'*Intermezzo* una temporada que, de resultes d'haver estat atropellat per un cotxe, hagué de romandre unes setmanes mig ajagut. Quan ja no podia llegir sense molta fatiga, utilitzava més que mai els ulls dels seus familiars i acostats. I li agradava de repetir lectures conegudes. I sempre deia que en treia impressions noves».

Jordi Rubió ens fa saber igualment que Rubió i Lluch ordenava els llibres per seccions i els «tenia ben endreçats», i fins i tot el 1871 en va fer «un primer catàleg, a imitació del fet per el seu pare l'any 1848. Després, de catàleg pròpiament dit no en va fer mai, però fins a la mort portava un inventari d'entrades dels seus llibres».

Jordi Rubió i Balaguer acaba la seva evocació «amb la temença de no haver sabut interpretar i coordinar degudament els tan variats aspectes que ofereix la vida de Rubió i Lluch, sempre tan activa i plena de curiositat». Assegura que s'ha «concretat als que es relacionen més amb les tasques de l'Institut, però aquests mateixos tampoc no he pogut presentar-los tots», i confessa «la timidesa amb què he escrit aquestes notes. He viscut massa a prop de l'home i hi estic massa lligat per la sang per haver sabut evitar el perill de donar un to excessivament personal a aquests comentaris. No crec tanmateix haver exagerat la intensitat del record que posarà sempre l'Institut d'Estudis Catalans en l'evocació del nom i de l'obra del seu primer president».

Una desena d'anys més tard, el 7 d'abril de 1957, Jordi Rubió i Balaguer llegí el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, on ocupava precisament el lloc que el seu pare va deixar vacant el 1937. «Quan m'adreço avui a vosaltres, mestres de l'Acadèmia –hi deia als preliminars–, no puc apartar del meu cor el record de la primera vegada que el nom del meu llinatge fou proclamat en aquestes aules. I amb ell s'uneix amb tendresa especial la memòria del meu venerat Pare. El 30 de maig de 1881 fou nomenat soci honorari de la institució i el dia 11 de març de 1886 acadèmic de número. La seva recepció fou celebrada l'11 de juny de 1888. El 23 d'octubre de 1925, quan ja comptava amb trenta-set anys de vida acadèmica efectiva, l'Acadèmia va elegir-lo son president honorari, càrrec que també havia ostentat el seu pare Rubió i Ors. Feia quasi quaranta-nou anys que havia estat

solemniament rebut en aquesta casa, quan el 8 de juny de 1937 moria suauement en la pau del Senyor en un tràgic ambient de guerra i de persecució». Jordi Rubió no volia «fer l'elogi reglamentari» del seu «predecessor». «Fóra presumpció» i «fóra sobretot irreverència, perquè tot elogi involucra un judici, una valoració crítica de mèrits i qualitats, i a mi, fill i deixeble alhora, no m'escauria de fer-la». Recordava, però, que Antoni Rubió i Lluch, «que estimà sempre tant l'Acadèmia», havia deixat entre les publicacions de la casa «el primer testimoni de les recerques a les quals fou fidel tota la vida: els estudis sobre la Grècia catalana i sobre la nostra literatura [...]. Va ésser en aquesta casa on el meu Pare no sols es donà a conèixer com historiador, sinó on va encunyar un concepte nou, i que havia d'internacionalitzar-se, sobre la nostra història medieval: la *Grècia catalana*. Igualment fou per a una publicació acadèmica, el seu discurs d'entrada l'any 1888, que construí aquell estudi sobre el renaixement clàssic en la literatura catalana que, mort En Milà i Fontanals, el consagrà com mestre d'ella, molt abans d'exercir-se l'ensenyament en la seva fecunda càtedra dels *Estudis Universitaris*. Era un tema que va apassionar-lo des de la primera joventesa, per influència de Menéndez i Pelayo. I també hi va ésser fidel tota la vida. La nostra Acadèmia li confià la publicació del *Curial*, aparegut l'any 1901, novella cavalleresca que encaixava dins del marc d'aquell moviment literari tal com van manifestar-se a Catalunya en els seus inicis, condicionat encara per temes medievals, però ja orientat vers un altre món de motivacions i per tant també de conseqüències. Quan l'any 1919 publicà Rubió i Lluch el seu important assaig sobre *Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català*, no li va caldre d'alterar les línies generals que havia marcat en son discurs d'ingrés a l'Acadèmia. El que féu era ampliar-ne l'abast, incorporar-hi els resultats de les noves recerques i descobriments de textos, i aprofundir la significació cultural del rei Joan I, la importància de la qual havia assenyalat a la llum del *Somni* de Bernat Metge. Per primera vegada fou valorada críticament aquesta obra en el discurs a l'Acadèmia escrit quaranta anys abans».³²

Jordi Rubió dedicà encara al seu pare dues pàgines i mitja, tot posant en relleu «el seu concepte de la cultura catalana», en el mateix sentit que ja ho havia fet al record necrològic de l'Institut d'Estudis Catalans. «He tingut

32. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Els Cardona i les lletres* (Barcelona 1957), 8-10

interès —acabava— en remarcar l'amplic sentit que donà Rubió i Lluch al seu concepte de la història de la nostra cultura, quan va establir-lo, com és lògic, no solament damunt d'una individualització lingüística, sinó anant a cercar els motius determinants de la seva diferenciació en el fet d'èsser informada per l'*esperit català*. Em fa la impressió que ha d'èsser en aquesta direcció que avui hem d'orientar, amb més compte que mai, la línia dels nostres interrogants a la llei del passat i als secrets del pervindre. Hem de fer-ho sense deixar-nos enlluernar per l'eficàcia dels postulats que, en el cas més favorable, només arriben a donar una apariència d'acord perfecte a les veus dels segles. Aquestes veus cal acceptar-les tal com sonen i no foragitar del concert les que semblen desafinades. La vida hem de prendre-la tal com és. No ens enganym cercant de donar una imatge retocada i afavorida d'allò que el venerat Torras i Bages qualificà de *tradició catalana*». ³³

Jordi Rubió i Balaguer continua essent un mestre en tot, com ho és igualment el seu pare Antoni Rubió i Lluch. Sense ells la història de la cultura medieval i la història de la literatura catalana de totes les èpoques no serien el que ara són o potser no serien, si em permeteu de jugar amb una frase lapidària atribuïda precisament al nostre company d'Acadèmia Josep Torras i Bages. És un goig molt gran de recordar-los avui, en un indret que tant l'un com l'altre honoraren i estimaren, i de fer vots perquè el seu exemple ens esperoni a continuar la noble tasca a què van dedicar tota la vida.

33. *Ibid.*, 10-13.